

ETO: 81'373.7
81'374.822
DOI: 10.19090/hk.2022.3.25-38

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
andrice@ff.uns.ac.rs

GONDOLATOK EGY KÉSZÜLŐ KÉTNYELVŰ FRAZEOLÓGIAI SZÓTÁR KAPCSÁN¹

Some thoughts about a bilingual phraseological dictionary
– Work in progress

O Mađarsko-srpskom frazeološkom rečniku

A dolgozat a magyar–szerb frazeológiai szótár készítése közben felmerült kérdéseket és tapasztalatokat taglalja. A két nyelv strukturális jellemzői, illetve a két nép anyagi és szellemi kultúrájában jelentkező különbségek megmutatkoznak a frazeológia terén is. Ugyanakkor a több mint egy évezredes egymás mellett élés sok közös tapasztalati alapot nyújtott, amelyek hozzájárultak a részben vagy teljesen azonos idiómák megteremtéséhez. A tanulmány elsősorban a frazeológiai ekvivalencia tipológiáját mutatja be és foglalkozik a frazémák fordíthatóságának problémájával. A két nyelv frazeológiai korpuszának különbözőségeiről is említést tesz. Külön hangsúlyt fektet az azonos lexikai szerkezettel rendelkező szólásokra, közmondásokra, valamint a kultúrspecifikus frazémákra és azok megfeleltethetőségére. *Kulcsszavak:* frazéma, szólás, frazeológiai szótár, magyar nyelv, szerb nyelv

Bevezetés

„Minden szólás »boszorkányos« egy kicsit. Az a boszorkányság bennük, hogy mást értünk rajtuk, mint amit a szavaik külön-külön önmagukban véve jelentenek” (O. Nagy 1979, 443). A szólások tehát nem eredeti jelentésükben

¹ A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományoskutatásügyi Titkárságának 142-451-2158/2022-01. számú projektuma keretében készült.

használatos szókapcsolatok, s bár fogalmi tartalmuk elmosódik, erős hangulati színezetük van.

A frazeológiai egységek meghatározása, illetve a frazémátípusok egymástól való elkülönítése, osztályozása még ma is vita tárgyát képezi a szakirodalomban. Ezek az állandósult szókapcsolatok, bölcs mondások valójában két végetlet képviselnek. Egyrészt olyan megkövesedett nyelvi mikroszövegeknek minősülnek, amelyek egy egész kis világot képesek felidézni, másrészt viszont, sokszor lexémaértékükké tömörülve, kész építőelemek formájában állnak a rendelkezésünkre, amikor megkonstruáljuk belőlük mondanivalónkat. Szinte észrevétlenül beépülnek mindennapi kommunikáciánkba, sokszor nem is vagyunk tudatában annak, hogy egyáltalán használjuk őket. Különösen nagy szerephez jutnak a politikai beszédekben, az újságcikkekben, s főleg a címadásban hatásosak, mert a szöveg szerzője ily módon igyekszik hatni a célközönség képzel- és érzélemlárára.

Akár a többi szó, kifejezés, a nyelvi szocializálódás során mentális lexikonunk részévé válnak, nyelvünk szerves alkotóelemeiként magunkévá tesszük őket. Olyannyira elvonatkoztatjuk őket formájuktól és a közvetlen tárgyi valószínűságtól, hogy sokszor nem is tűnik fel, milyen egységek képezik az ilyen szerkezeteket, nem foglalkoztat bennünket az etimológiájuk sem. Csak akkor merül fel bennünk a kérdés, hogy hogyan keletkezhetek, amikor számunkra újak minősülő szólással találkozunk, vagy szokatlan archaikus szavakat tartalmaznak, esetleg amikor le kell őket fordítani más nyelvre. Még az is megtörténik, hogy amennyiben nagyobb figyelmet szentelünk formai jellemzőiknek, szó szerint értelmezzük, illetve téves jelentésben használjuk őket.

Tekintettel arra, hogy egységes jelentéssel rendelkeznek, egyfajta lexikalizálódási folyamat játszódik le bennünk (vannak főnévi, melléknévi, határozószói értékű szólások), miután egy fogalom szemantizálódásaként tekintünk rájuk, úgy viszonyulunk hozzájuk, mint a konvencionális jelentéssel rendelkező egyéb szavakhoz. Így kerülhettek bele szótárunkba a monofrazémák is, nyelvünk tömörítő jellegéből kifolyólag. Ugyanis a nemzetközi frazeológiai szakirodalomban elfogadott elvnek számít, hogy a frazémát legalább két szóból alkotott szerkezet képezi, s ez az értelmezés más nyelvek analitikus voltából adódik, a magyar többnyire szintetikus jellegével szemben.

A szótár indíttatása

Kisebb megszakításokkal mintegy másfél évtizede foglalkozom magyar–szerb viszonylatú kontrasztív frazeológiával, különböző módszerekkel és különféle szempontok alapján. Érdeklődésem abban gyökerezik, hogy természe-

tes kétnyelvűségemnek köszönhetően, már korán felfigyeltem a nyelv – O. Nagy Gábor szavaival élve – virágaira, párhuzamba állítva a két frazeológiai kincstárat. Egykor, amikor Vajdaságban a nyelvek közötti érintkezés nagyobb mértékben alapult a kölcsönösség elvén, amikor a homogénebb magyarlakta településeken a szerb lakosság is megtanult magyarul, hozzájárulva a bilaterális kétnyelvűség kialakulásához, éltek még vidékünkön olyan kevert nyelvű tréfás szerb szólások, mint amilyenek a *meni mindegy*, *pazi na vigyázz*, vagy a *fele voda*, *fele víz*... Ma már az ilyen jellegű tükröztetés inkább fordított irányú, megtörténik, hogy egy-egy szerb helyzetmondatot iktatunk be beszédünkbe, az „ahogy a szerbek mondani szokták...” megjegyzés kíséretében.

Az együtt-, illetve egymás mellett élés természetes következményeként, a több évszázados igény kielégítése érdekében, szükségesnek éreztem egy nagyobb terjedelmű kétnyelvű frazeológiai szótár megírását, tekintettel arra, hogy ilyen még ez idáig magyar–szerb viszonylatban nem jelent meg. Felmerülhet a kérdés, hogy a munka során miért választottam kiinduló nyelvnek a magyart? Két okból kifolyólag. Az egyik az, hogy a szóban forgó frazemaszótár valójában az új magyar–szerb középszótár mellékproduktumaként született meg, a másik ok pedig abban rejlik, hogy a magyar egynyelvű frazeológiai szótárírásnak nagyobb hagyománya van, mint a szerbnek. A 21. században ugyanis egy sor olyan frazeológiai tárgyú kötet jelent meg Magyarországon, amely a magyar szóláskutatás hagyományára alapozva, számba vette mai szóláskincsünket. Köztük van néhány etimológiai kötet is. A szerb frazeológia szótárszerű feldolgozása valójában két műre korlátozódik, az egyik még 1982-ben jelent meg, s az a szerb mellett a horvát frazeológiát is tartalmazza, a másik pedig újabb keletű, 2012-es kiadású. Van még egy 19. századbeli gyűjtés is, amely nem szótár jellegű mű, inkább csak ábécérendben sorolja fel az ilyen jellegű szerb, horvát, dalmát, vajdasági szerb egységeket népnyelvi és tájnyelvi alakjukban.

A kiinduló nyelvi korpusz

Először azt kellett eldönteni, hogy mi minden kerüljön be a kiinduló nyelvi korpuszba. Mivel a két nyelv genealógiailag és tipológiailag is más nyelvcsoporthoz tartozik, a szólásokon és közmondásokon kívül a szélesebb értelemben vett frazeológiai egységeket is felvettük², amelyeknek az elsajátítása a magyart idegen nyelvként tanulók számára nem kis gonddal jár, ugyanakkor segítséget

² A továbbiakban az egyes szám első személyű megfogalmazástól eltekintek, és pedig nemcsak a tudományosság hatáskeltése végett, hanem azért is, mert a döntéseimet többnyire a szótár szerkesztőjével (Brenner Jánossal) beszéltem meg.

szerettünk volna nyújtani a fordítóknak is, hogy sikeresebben megküzdjenek az ilyen szerkezetekkel.

A korpuszkialakítás során csak olyan példák jöttek számításba, amelyek valamelyik frazeológiai szótárunkban megtalálhatóak, tehát az egyetemes magyar frazémaállományból merítettünk. Kivételt a *lópikula cintányér* kifejezés képez, amely nincs meg az általam használt egyik gyűjtésben sem, azonban a vajdasági regionális népnyelvben eléggé elterjedtnek számít, ezért nem hagyhattuk ki.

A szótári értelemben vett baloldali korpusz létrehozásakor Forgács Tamás művére, a *Magyar szólások és közmondások szótárára* (2003), valamint Bárdosi Vilmos *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalmi szómutatóval* (2012) című kötetére támaszkodtunk. A szótár frazeológiai állománya tartalmaz szűkebb értelemben vett szólásokat, szóláshasonlatokat, továbbá pragmatikus helyzetmondásokat, konvencionális fordulatokat, irodalmi idézetekből keletkezett állandósult beszédmondásokat, közmondásokat és ún. beszédműveket, amelyek közé az enyhébb szitok- és átokfordulatokat, valamint a társalgási fordulatokat és népmesei formulákat soroljuk. A frazeológiai egységek műfaji besorolásának jelölését azonban nem tűztük ki munkánk céljául.

A forrásokra alapozva tehát elsősorban a mai beszélt és írott nyelvben gyakran előforduló állandósult szókapcsolatok találhatóak meg a szótárban, nem idegenkedtünk a szlengre jellemző szószervezetektől és a diáknyelvi formáktól, ezért nem hagyhattuk ki az enyhén durvának, vulgárisnak minősíthető kifejezéseket sem, amelyekre igyekeztünk hasonlóakat találni a célnyelvben. Ugyanakkor a bibliai forrásokból, az ókori mitológiákból, az irodalmi művekből és ismert történelmi anekdotákból származó szállóigészerű idézetek is képviseltetik magukat, amelyek többnyire az egyetemes európai kultúra részét képezik (az utóbbiak egy részét a szerb frazeológiai szótárak nem közlik, de a szerb idegen szavak szótárában megtalálhatóak, ami azt jelenti, hogy létezik ugyan szerb megfelelőjük, de nem széleskörűen használatos szólásokról van szó).

Kezdetben a stílusbeli értéküket és csoportnyelvi voltukat nem tartottuk szükségesnek jelölni, abból a tényből kiindulva, hogy stiláris értékük az idők folyamán változik (egyes tájnyelvi vagy rétegnyelvi szólások bekerülnek a köznyelvbe, miközben hangulatuk is módosul). Később azonban úgy döntöttünk, hogy utólag mégis jelöljük a stílus- és használati körükre vonatkozó minősítést, tekintettel arra, hogy bármennyire is igyekeztünk a kontextuális, illetve pragmatikus mozzanatot is közvetíteni, a célnyelvben nem mindig állt a rendelkezésünkre hasonló stílusminősítésű ekvivalens megoldás, ezért a pusztá jelentés vagy a semleges megfeleltetés során teljes mértékben elveszik a forrás-

nyelvi frazéma stílusjegye, amennyiben azt valamilyen módon nem jelöljük. Tesszük ezt a forrásmunkákban megadott jelzések alapján.

A magyar–szerb frazeológiai szótár szerkezeti felépítése vezérszó alapú, de ezeket a vezérszavakat nemcsak a szólásokban központi elemként jelentkező szó képezi, hanem az állandósult szerkezeteket igyekeztünk minden egyes szerkezeti elemüknél, illetve minden tartalmas szavuknál feltüntetni. A nem tartalmas szavak (a névelők, a tagadósók, kötösók, névutók, indulatszók, személyes névmások és a létige) nem szerepelnek címszóként. Tehát a szótár nem utalásos elvet követ, ezt a módszert abból a megfontolásból választottuk, hogy a nem filológiai érdeklődésű szótárhasználó dolgát megkönnyítsük.

A különböző szófajú homonim vezérszavakat megszámoztuk (áll¹; áll²), a címszavak variánsait pedig ferde vonallal választottuk el egymástól.

csorog/csurog	<i>csorog/csurog a nyála (vmi után)</i>	balaviti za nečim; ide/udara kome voda na usta; usta se kome zalila vodom; zubi kome vodene za čim
csügg/csüng	<i>az ajkán csügg/csüng vkinek; csügg vkinek az ajkán</i>	1. visiti kome na usnama; ljubiti se 2. upijati svaku reč nečiju; gledati/ slušaati otvorenih usta
seprű/söprű	<i>csak a seprű/söprű hiányzik a lába közül</i>	samo metla kome fali

Az olyan címszavakat, amelyek önállóan nem fordulnak elő, csak idiomatikus kontextusban használatosak, szintén ferde vonalak közé zártuk.

/csigavér/	<i>csigavér és nyugalom!</i>	smiri živce!; samo mirno, bez panike!
/seperc/	<i>seperc alatt</i>	odmah, iz ovih stopa; za tren oka; za tili čas; dok si reko keks

Egy-egy címszó alatt a frazémák ábécérendben következnek. Annak ellenére, hogy többnyire merev, megkövesedett, kötött formákról van szó, vannak olyanok is, amelyek variálódhatnak. A forrásszótárakban is előfordul, hogy a szólas szórendje más az utalásos helyeken, az igei elem ige-kötős alakja, az ige ideje vagy módja megváltozik, illetve más jelentésű ige vagy főnév képezi a helyettesíthető elemet. Kétnyelvű szótárunkban ezeket megpróbáltuk egységesíteni. Az azonos jelentéssel bíró, valamely tartalmas szavában eltérő frazémákat összevontuk, ferde vonallal jelölve az alakváltozatokat, a szerkezetek nem kötelező elemét pedig zárójelbe helyeztük:

<i>aki hátul/utoljára/utolsóinak marad, tegye/húzza be az ajtót!</i>	ko poslednji izađe, neka ugasi svetlo
<i>annyian/sokan vannak, mint a kínaiak/ oroszok</i>	ima nekoga kao Kineza/Rusa; ima nekoga kao kusih pasa
<i>sok a beszéd/a дума/a szöveg!</i>	dosta priče!; dosta je bilo praznih priča!; ostavi se praznih priča!
<i>nem sok haja (szála) hullott ki vmiért</i>	nije preforsirao svoje vijuge (učeci, studirajući)

Azokat a forrásnyelvi idiómákat, amelyeknek a jelentése egybevág, de alkalmilag más szavakkal, különböző módon egészülhetnek ki, eltérő vonzatstruktúrát követelnek meg, szintén egy helyen tárgyaljuk, de pontosvesszővel választjuk el őket egymástól.

<i>agyilag gyengén bútorozott; agyilag kétes/nulla/zokni</i>	imati ptičji/pileći/kokošji mozak; fali kome po koja daska u glavi
<i>nem lehet agyonütni sem; kétszer kell agyonütni vkit</i>	biti žilav; nema njemu smrti bez sekire; ništa mu biti ne može bez glogova koca
<i>becsukja/beansapja/bevágja az ajtót vki előtt/vkinek az orra előtt; rácsapja az ajtót vkinek az orrára</i>	zalupiti nekome vrata pred nosom/ispred nosa
<i>akkor látott utoljára vizet, mikor a bába megmosdatta/megfüröszttette; a bába mosdatott utoljára vkit</i>	prljav kao prasac
<i>nem sok időt jósol vkinek/vminek; nincs már sok hátra vkinek</i>	nema kome/čemu veka; biti na izdisaju; ne davati kome/čemu puno vremena; nije kome/čemu ostalo puno vremena; duša je kome u nosu; rastajati se sa dušom
<i>sokat tart vkiről/vmiről; sokra becsül vkit/vmit; sokra tart vkit/vmit</i>	ceniti nekoga/nešto; imati visoko mišljenje o nekome/nečemu
<i>rajta a sor; vkin van a sor; sor kerül vkire; sorra kerül vki</i>	doći/stići na red; biti na redu
<i>beletörődik a sorsába; kibékül a sorsával; megadja magát a sorsnak</i>	pomiriti se sa sudbinom predati se sudbini

A frazémáknak a beszédbe, mondatba való beilleszthetőségét megkönnyítő vonzatok jelölését is fontosnak tartottuk, azzal a megjegyzéssel, hogy az alanyi vonzatokat feleslegesnek véltük feltüntetni, így jártunk el a fakultatív tárgyi vonza-

tok esetében is, amennyiben egyértelmű, mire vonatkozik a frazémabeli cselekvés, és amikor nélkülük is használatos a szólás. Olyankor azonban feltüntetjük a *vkít*, illetve *vmit*, ha csak élő vagy élettelen tárgyra vonatkoztatható a jelentése.

<i>vérig sért vkít</i>	uvrediti koga do srži/do dna duše; smrtno uvrediti koga
<i>a sírból hoz vissza vkít/vmit</i>	vratiti koga iz mrtvih
<i>sittre vág vkít</i>	staviti koga iza rešetaka; uhapsiti koga
<i>zaciba csap vmit</i>	založiti nešto; odneti u zalagaonicu
<i>selyempapírba csomagol vmit</i>	uviti u celofan
<i>a csontjaiban érez vmit</i>	visi nešto u vazduhu; imati dobar njuh; imati predosećaj

Az is előfordul, hogy a magyarban csak élettelen tárgyra értelmezhető idióma a szerbben a tárgy előjelétől függetlenül, mindkét (élő és élettelen) jelentésben is használatos, s ezt explicit módon jelöltük is, számítva arra, hogy a szótárhasználó a konkrét kontextuális értelmezés során mindenképpen az odaillő variánst fogja alkalmazni. A birtokos jelző funkcióját betöltő *vkinek/vminek* határozatlan névmás csak abban az esetben jelenik meg a frazéma szerves részeként, amennyiben az igei szerkezet alanya és a birtokos jelző nem azonos személyek. A többi vonzatstruktúra a lexikográfiában használatos szokásos rövidítések formájában jelenik meg. A viszonyragos vonzatok fakultatív jellegére annak zárójelbe helyezésével utalunk.

<i>nincs sóder (vkinél)</i>	iskreno; bez okolišanja, bez uvijanja
<i>elmehet a sóhivatalba (vmivel)</i>	može kome pljunuti pod prozor

A magyar frazémaállományhoz nem fűzünk külön magyar nyelvű magyarázatot, még akkor sem, ha régies, kissé nehezebben értelmezhető frazémáról van szó, mert az egyrészt a szótár terjedelmét jóval megnövelné és használhatóságát megnehezítené, másrészt számítottunk a szótárhasználók kétnyelvű ismeretére, és arra is, hogy a forrásokként megjelölt művekben ellenőrizni tudják a jelentést. A példamondatok közlését is inkább terjedelmi megfontolásból hagytuk ki, bár ennek módszerbeli okai is vannak, a konstruált eredeti mondatok és azok fordításai mesterkéltnek tűnnének, és a megbízhatóságuk is megkérdőjelezhető lenne. A már meglevő eredeti szövegek szerb fordításai-
ban viszont nem találhatunk megfelelő mennyiségű példaanyagot ahhoz, hogy minden szólás kapcsán illusztrálhassuk kétnyelvű használatukat.

A szerb megfeleltetés

A magyar korpusz szerb megfeleltetése során nem támaszkodtunk csupán személyes nyelvismeretünkre és tapasztalatunkra, hanem minden esetben a szerb frazeológiai szótárak oldalain kerestünk bizonyítékot az ekvivalencia megállapítására. Elsősorban a Josip Matešić készítette *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982) és Đorđe Otašević *Frazeološki rečnik srpskog jezika* (2012) című szótára álltak a rendelkezésünkre, de a szerb népköltészet kiváló ismerője és a híres mesegyűjtő Vuk Stefanović Karadžić *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi* (1849) munkáját is haszonnal forgattuk. Az archaikus kifejezéseket tartalmazó megoldások és a szokatlan szerkezetek tanúskodnak arról, hogy a megfeleltetések Vuk gyűjtéséből erednek. Ezenkívül a szerb idegen szavak szótára és értelmező szótára, valamint az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Szerb Nyelvi Tanszékének tanárai, Dušanka Zvekić Dušanović és Gordana Štrbac segítettek az ekvivalens megoldások felkutatásában. Internetes forrásokban is kutattunk, bizonyítékokat keresve a frazeológia meglétére, illetve megterheltségére vonatkozóan.

Még az általános kétnyelvű szótárakban is kisebb-nagyobb nehézségekbe ütközünk egy-egy címszó értelmezése kapcsán, s a nagyobb nehézségek közé éppen a frazeológia megfeleltetését soroljuk. Szótárunkban is léteznek olyan magyar szólások, amelyeket a kétnyelvű beszélők közül szinte mindenki ismer, de vannak olyan példák is, amelyek megoldásán hónapokig töpreng a szótáríró.

A szótárban található megoldások három nagyobb csoportba sorolhatóak. Az első típust a teljes mértékben ekvivalens frazeológiai egységek képezik. Ahol csak lehetett, megkerestük a magyar szólások formai és szemantikai ekvivalensét, és ügyeltünk a stílusbeli egyezőségre is. Ebbe a csoportba többnyire az ún. vándorszólások vagy internacionalizmusok tartoznak. Ez jelentheti egyrészt azt, hogy idegenből átvett jövevényszólásokról van szó, hisz olykor pontosan tudjuk, honnan ered a szállóige, az anekdota vagy adoma, másrészt nem minden esetben beszélhetünk feltétlenül kölcsönzésről. A közös tapasztalati alap és világszemlélet, a hasonló életvitel, szokások, hiedelmek sokszor párhuzamosan belső keletkezésű, azonos konstrukciókat alkothatnak a különböző nyelvekben. A magyar nyelv vonatkozásában a frazeológiai-etimológiai szótárak alapján meg tudjuk állapítani, hogy a két lehetőség közül melyik a valószínű, nem úgy a szerbben, ahol ilyen jellegű szótárak nincsenek, ezért nem tudjuk, hogy átvételről, fordításról van-e szó, vagy pedig valamilyen univerzális igazság, tapasztalat szüleményeként jöttek létre. Érdekes megjegyezni azt is, hogy ráakadtunk néhány olyan példára, amelyek esetében a magyar frazéma szerb megfelelőit

az újabb szerb szótárak nem tartják számon, de Vuk gyűjtésében benne vannak. Felvetődhet bennünk a gondolat, hogy ő fordította le a német vagy magyar példamondatokat, tekintettel arra, hogy Vuk életének egy részét Pesten és Bécsben élte le. Ez azonban kevésbé tűnik valószínűnek, inkább arról lehet szó, hogy Vajdaságban, ahol akkor még a magyar és a német volt a hivatalos nyelv, a szerbek, maguk tükröztették a szólásokat német és magyar hatásra. Ez annál is inkább elfogadható magyarázat, mivel az ilyen példánknál zárójelben rendre az áll, hogy *u Vojvodstvu*, ami arra utal, hogy csak Vajdaságban használták őket. Mint ahogyan a magyarban is a jövevényszólások nagy része a németből ered, vagy német közvetítéssel került be, úgy az itteni szerbek is e két nyelv hatására alkalmazták a tükröztetett szólásokat. Időközben a lakosság demográfiai összetétele, az országhatárok is megváltoztak, kivesztek a közös szóláskincset képező szerb megfelelők. Ez a magyarázata annak, hogy például Otašević szótárába már nem kerültek be, de Matešićnál még elvéve előfordulnak valamilyen változatban.

A másik véletlet a nulla ekvivalenciával rendelkező magyar szólások képezik. Ebbe a csoportba többnyire a kultúrspecifikus szerkezetek tartoznak, magyar személy- vagy földrajzi neveket tartalmazó idiómák, vagy a magyar történelemmel, a magyar anyagi és szellemi kultúrával kapcsolatos, nemzeti hagyományokkal rendelkező frazeológiai egységek. Ilyenkor megpróbáltuk megtalálni a hasonló szituációban használatos, legközelebbi megfelelőt, amely hangulatilag is beleillik a kontextusba. Ha ilyen sem volt, expresszív egyszavas kifejezéseket alkalmaztunk a célnyelvben, s végső soron csak szokványos szintagmatikus struktúrákkal vagy szabad szókapcsolatokkal értelmeztük a magyar szólást, illetve körülírtuk a jelentését. Elvéve megtörténik, hogy a parafrázisos megfeleltetés után megadjuk a magyar szólás fordítását is, amivel szemléltetni szerettük volna a magyar frazémák képalkotó potenciálját. Ezt olyan meggondolásból tettük, hogy a magyarul esetleg kevésbé tudó, de az univerzális frazeológia iránt érdeklődő kutatók betekintést nyerjenek a magyar frazeológia sajátos világába. A parafrázisos megfeleltetések határesetét képezik a jeles napokhoz kötődő, az időjárási megfigyeléseken alapuló népi bölcsességeket tartalmazó szólások, amelyeket csak ily módon feleltethettünk meg:

<i>Sándor, József, Benedek, zsákban hozzák a meleget</i>	u martu stiže toplije vreme, najava za proleće (tri martovska dana u kalendaru, posle njih je vreme sve toplije)
<i>Mátyás ront, ha talál, ha nem talál, csinál</i>	narodno verovanje: ako je 24. februara loše vreme, sledi otopljenje, ako pak tog dana temperatura bude u plusu, sledi pogoršanje sa snegom

A két véglet között foglalnak helyet azok az esetek, amelyek szerkezetüket tekintve csak részben egybeváogóak, vagy pedig teljesen eltérnek, de a jelentésük megegyezik, illetve a polyszemantikus magyar idiomák legalább egyik jelentése egybeesik. Amikor tehát a szerbben nincs azonos szerkezetű szólás, a jelentés alapján keresünk más formájú megkövesedett szerkezeteket. Olykor azonban egy jelentésre sok különböző szólás közül válogathatunk. Amennyiben csak árnyalatbeli különbségeket észleltünk közöttük, többet is felvettünk a megfelelőletetésnél, pontosvesszővel választva el őket egymástól.

<i>lelopná a csillagot is az égről</i>	između dva oka će ukrasti; uzeo bi i Bogorodičin pokrov
<i>rossz/szerencsétlen csillag alatt született</i>	roditi se pod nesrećnom/rđavom zvezdom; nemati sreće u životu; da se za zelen bor uhvati i on bi se zelen osušio
<i>sosem tudja az ember, mire virrad</i>	ne zna čovek šta ga čeka kad se ujutru probudi; ko zna šta nosi sutra; ko zna šta nosi dan a šta noć; ako znaš šta ti je bilo, ne znaš šta će ti biti

Megtörténik, hogy a polivalens, többjelentésű magyar szólásoknak a szerbben két teljesen eltérő frazéma felel meg, s ezeket külön számozzuk.

<i>kinyílik/felnyílik a csipája</i>	1. progledati; otvorile se kome oči; puklo/sinulo je kome pred očima 2. dići rep; obezobraziti se; postati drzak kao vrabac; postati bezobrazan kao pašće
<i>hátraarcot csinál</i>	1. okrenuti se za 180 stepeni; okrenuti se leđima 2. pobeći glavom bez obzira
<i>a sötétség angyala/fejedelme/szelleme</i>	1. vladar tame; đavo/vrag 2. prokletnik; crni/pali anđeo; niktov, hulja; stoka bez repa

A szóláshasonlatok esetében mind a magyar változatokat, mind a szerb megfelelőiket összevontuk, ferde vonallal jelölve a variáns elemeket.

<i>sovány, mint egy karó/piszkafa/ seprűnyél/gilisza/gebe</i>	dug i mršav kao bandera; mršav kao da je u odžaku visio; mršav kao čačkalica/daska/motka/štaka/smrt/bakalar/glista/raga
---	---

Tudjuk, hogy a szólásokhoz a képiségükből kifolyólag gyakran valamilyen sajátos hangulat tapad, sokszor azok hangzásbeli egységet is alkotnak, össze-
csengnek, rímelnék. Néha éppen ez a rímelési igény hat döntően a szerkezeti

elemek megválasztására, ezért olyan fogalmak kerülnek kapcsolatba, amelyekkel egyébként nem társítanánk őket. Ez is oka lehet annak, hogy nyelvenként a hasonló jelentésű szólások szerkezetileg különböznek.

Olykor, ha erre szükség mutatkozott, zárójelben pontosítjuk a szerb megfelelő jelentését, illetve használati körét:

<i>csorbát szenved vmi</i>	biti oštećen; oštetiti/okrnjiti se (za predmete)
<i>csomót köt a zsebkendőjére</i>	vezati čvor na maramici (radi podsećanja)
<i>csirkehúsrá fáj a foga vkinek</i>	biti željan pileline (mladih devojaka)

Tapasztalatok

A szótárírás során levonható tapasztalatok rámutatnak arra, hogy az értelmezéskor a kutatónak – a gazdag művelődéstörténeti, néprajzi ismereteken túl – ismernie kell a két nép sajátos világnézetével kapcsolatos látásmódját, képpalkotó szemléletét. S épp ez a szokatlan, gazdag képzettársító szemlélet az, ami a magyarban jellegzetessé teszi a szóláskincset, és megnehezíti a megfeleltetést. Vannak ugyanis többnyire tréfás kifejezések, amelyek próbára teszik a legtapasztaltabb értelmezőt is. Ilyenkor az egyedüli megoldás az, hogy teljesen elvonatkoztatunk a formától, azonban sohasem leszünk elégedettek a megoldással, mert tudjuk, hogy milyen veszteségekkel jár minden ilyen megoldás:

<i>kopasz mondja szaladjunk, hadd lobogjon a hajunk</i>	crven barjak od zelene svile; od crnog načiniti belo; okruglo pa na čoše
<i>ha a nagyanyámnak kereke lenne, nyilván villamos lenne</i>	ne preteruj; samo budala u to veruje
<i>úgy néz ki, mint egy jóllakott óvodás</i>	debeljuškasta osoba niskog rasta
<i>ritka, mint az árvaházban a szülői értekezlet; ritka, mint Mackó sajtban a brummogás</i>	redak kao jednorog

Az európai közös kultúrtérhez tartozó jelenségek, művek nemzeti térben való honossá tétele során is mindig a nyelv nyújtotta lehetőségekkel élünk. Az ilyen művek bekerülve a nyelvbe saját életüket kezdik élni, olykor számtalan változatban jelentkeznek és a sajátunknak tekintjük őket. Előfordul, hogy azok egy-egy sajátos mozzanata, csattanója frazeológiai egység formájában önállósul, külön életre kel, ezeket sajnos nem tudjuk kellőképpen megfeleltetni egymásnak. Ilyen eset például a *Forró vizet a kopaszra/kopasznak!* szólá-

sunk, amely „vkinek a kopaszágára való csúfolódó célzás, kopasz emberek elijesztésül mondott tréfás fenyegetés v. kopaszra nyírt gyerek fejmosásakor használt tréfás kifejezés”-ként (Bárdosi 2012, 738) él a köztudatban, és amely a *Három kismalac és a farkas* című – a magyarban nép- vagy tündérmesének minősülő – meséből való. Ez a mese szinte minden európai népnél elterjedt, de az említett magyar szólást nem lehet visszavezetni a mese szerb nyelvű változatára, mert az idiomatizálódott felszólító mondat abban nem található meg, valójában ez a mozzanat teljesen hiányzik a malacok párbeszédéből. Hasonló kopaszcsúfoló vagy -ijesztő szólás a szerbben nem létezik, csak szóláshasonlatok vannak, azokat azonban az ilyen jellegű magyar szólásoknak a megfelelőiként tartjuk számon.

Hasonló gondot okoznak a magyar irodalmi művekből eredő szólások, mint mondjuk a Petőfi-versből származó *egy gondolat bánt engemet* (vagy az *ágyban párnák közt hal meg*). Itt egyrészt az a szerencsés körülmény játszhat közre, hogy a verset Veljko Petrović lefordította szerbre, a *Jedna me samo tišti misao* címmel, mi azonban mégsem ezt tesszük meg az említett szólás megfelelőjének, mert az a szerb nyelvhasználónak nem az átvitt értelemben használatos frazémát idézné fel, amelynek jelentése ’kérés, óhaj kissé tréfás kifejezése: de jó lenne, ha...’ (Bárdosi 2012, 238), hanem a szerbben megszokott *jedna me misao mori* szerkezetet, annak ellenére, hogy a frazeológiai szótárak ezt sem tartják számon, és hogy nincs tréfás hangulata sem.

Befejező gondolatok

A szerb frazeológiai kincs nyilván csak részben van képviselve a szótárban, mivel azok a szerkezetek, amelyekre a magyarban nem létezik idiomatikus szókapcsolat, nem kerülhettek bele. További feladat lenne tehát egy szerb–magyar frazeológiai szótár megalkotása, amely olyan szerb szakos kollégák, szakemberek bevonását feltételezné, akik a kiinduló nyelvi korpuszt begyűjténék, és a frazémák jelentését hitelesen értelmeznék.

S ezzel sem lenne lezárva a feladatok sora, nem merülnének ki a kontrasztív frazeológiai kutatások lehetőségei. Véleményünk szerint nagyon fontos lenne egy olyan két- vagy többnyelvű frazeológiai mű megteremtése, amely a fogalmak kognitív szemléletű konceptualizációján alapulna, ahol a kulcsfogalmak a jelentéskörök, a tematikus egységek alapján lennének meghatározva, nem pedig az alkotóelemek szerint. Ily módon juthatna kifejezésre az, hogy a frazeológia nyelvenként milyen közös vagy hasonló vonásokat, illetve különbségeket mutatnak.

Irodalom

- Bárdosi Vilmos. 2012. *Magyar szólások, közmondások értelmező szótára fogalmi szömutatóval*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bárdosi Vilmos. 2013. *Lassan a testtel! Emberi testrészek a magyar szólásokban, közmondásokban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács Tamás. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Jelavić, A. – Klinac, D. – Hoyt-Nikločić, E. – Kiss G. – Kušćer, N. 2017. *Szívvél-lélekkal: Magyar–horvát szomatikus szólástár / Dušom i srcem: Mađarsko-hrvatski rječnik somatskih frazema*. Zágráb: Ibis grafika d.o.o. u suradnji s katedrom za hungarologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.
- Karadžić, Vuk Stefanović. 1849. *Srpske narodne poslovice i druge različne kao one u običaj uzete riječi*. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira.
- Klajn, Ivan – Šipka, Milan. 2006. *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: IRO Školska knjiga.
- O. Nagy Gábor. 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat.
- O. Nagy Gábor. 1979. *Mi fán terem?* Budapest: Gondolat Kiadó.
- Otašević, Đorđe. 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika*. Novi Sad: Prometej.
- Štrbac, Gordana – Štasni, Gordana. 2017. *Somatizmi i konceptualizacija stvarnosti u srpskom jeziku (glava i njeni delovi)*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Štrbac, Gordana. 2018. *Frazeologija o čoveku i čovek u frazeologiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Vajda József – Burzan, Mirjana. 1984. *Magyar–szerbhorvát frazeológiai szótár*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar Délszláv Nyelvek Intézete – Magyar Nyelv-, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete – Tankönyvkiadó Intézet.

Internetes források

- <https://ezbirka.starisloveni.com/pregled.html>
- <http://sr.wikiquote.org/sr/Српске народне пословице>
- <http://www.oskosta.org/text.htm>
- <http://www.poslovice.net/srpske-poslovice/>

SOME THOUGHTS ABOUT A BILINGUAL PHRASEOLOGICAL DICTIONARY – WORK IN PROGRESS

In this paper, I discuss some of the questions and challenges related to compiling a Hungarian-Serbian dictionary of phraseologisms. The structural characteristics of the two languages and the differences in the tangible and intangible heritage of the two nations are also reflected in the field of phraseology. On the other hand, the fact that they have been living side by side for more than a millennium has resulted in many common experiences, which have contributed to the occurrence of similar or identical idioms in the two languages. The study presents a typology of phraseological equivalence and addresses the problem of the translatability of phraseologisms. In addition, it also tackles the differences between the two languages' corpora of phraseologisms and places special emphasis on idioms and proverbs with the same lexical structure, as well as on culture-specific phraseologisms and their translation.
Keywords: phraseologism, idiom, phraseological dictionary, Hungarian, Serbian

O MAĐARSKO-SRPSKOM FRAZEOLOŠKOM REČNIKU

Kao prirodna tekovina suživota dva naroda, Mađara i Srba, na teritoriji Vojvodine nametnula se potreba da se nadomesti praznina, nedostatak na polju mađarsko-srpskog frazeološkog rečnika. U radu se prati put od ideje do realizacije ovog projekta, navedeno je koje su bile poteškoće u njemu, koje je odluke autor i uredništvo jednog takvog obimnog rečnika moralo da donese na samom početku i do kakvih je promena dolazilo tokom realizacije projekta. U studiji se u nastavku vrši tipologizacija frazeološke ekvivalencije, sa posebnim osvrtom na načine kako se kod pojedinih tipova uspostavlja ekvivalencija između izraza u ova dva, genealoški i tipološki različita jezika. Posebno se pominju i slučajevi kada se frazeološka veza ne može uspostaviti, što dalje postavlja pitanje prevodivosti frazeoloških jedinica sa jednog jezika na drugi.

Ključne reči: frazeološke jedinice, idiomi, frazeološki rečnik, mađarski jezik, srpski jezik